

KEZDEMÉNYEZŐKÉSZSÉG, RENDSZERESSÉG, FOLYAMATOSSÁG, KORREKCIÓKÉPESSÉG*

Glatz Ferenc

az MTA rendes tagja, az Akadémia elnöke

Tisztelt Közgyűlés!

A rendszeresség mind az egyén, mind az intézmény életében az életképesség és működőképesség alapja. A rendszeresség, illetve a rendszeresség következtében kialakult szokások felszabadítják szellemi energiáinkat. Nem kell minden percben minden mozdulatunkra külön figyelni, végtagjainkba beépülnek az automatizmusok, és a szellem teljes erővel összpontosíthat az újabb és újabb kihívások megválaszolására. Akadémiaiunk újraépítésében ezért is tartottam elnökségem kezdetétől fogva fontosnak a rendszerességet.

Szokásba hoztuk 1996 decemberétől, hogy az elnök a közgyűlésnek minden alkalommal beszámol az elmúlt fél esztendő akadémiai történéseiről. Az elnöknek, mint az Akadémia első számú, választott vezetőjének, rajta kell tartania a szemét a világban és a magyar tudományosságban végbemenő tudományos és kutatószervezeti változásokon. Az első számú vezetőnek rajta kell tartania kezét az Akadémia egész intézményrendszerén, gondoskodnia kell arról, hogy a kutatószervezet képes legyen a tudományon belüli és a tudományon kívüli társadalmi, gazdasági, politikai kihívások fogadására.

* *Kezdeményezőkézség, rendszeresség, folyamatosság, korrekcióképség* – ezeket a fogalmakat írtam magamnak az elmúlt fél év akadémiai történéseinek dokumentumai alapján készült jegyzetcsomagom borítójára.

Figyelnie kell arra: a kutatószervezet nem öncélú intézmény, hanem magának a kutatói gondolkodásnak a segítője. A feltételeket biztosítja a kutatói gondolkodás frissességéhez.

I. Új kihívások
és korrekcióképes szervezet

„Új szintézis” és rendszeresség

Új gondolkodásmódra van szükségünk az ezredfordulón, hogy megértsük és tanulmányozhassuk a napjainkban a világ technikai, gazdasági és kulturális rendjében végbemenő változásokat, s hogy e változások értelmét a társadalomnak el tudjuk magyarázni, s hogy képessé tegyük a társadalmat arra: ha kell, ezeket a változásokat uralja és irányítsa. A 20. században természet- és társadalomkutatók egyaránt sokat beszéltünk az interdiszciplinaritásról, a természetre, illetve a társadalomra vonatkozó ismeretek együttes használatáról, a különböző diszciplínák kutatásának, gondolkodásának kölcsönös megismeréséről. Sokat beszéltünk a 20. század e törekvéséről, az előző generáció tudósai éppúgy, mint a mi generációink. Én magam is igyekeztem magyarázatot találni arra, hogy a 20. században miért tér vissza minden generáció gondolkodásában a szintézis igénye. Mint minden kutató, én is megtaláltam – vagy megtalálni vélem – a magam magyarázatát. A magyarázat: korunk tudományos

kutatója elvesz a részletekben, ezt érezzük kutató mindennapjainkban, s amikor van időnk gondolkodni munkánk, életünk értelmén, előtör belőlünk a szintézis iránti igény. De mi is akadályoz bennünket a szintézisre törekvésben?

Az első akadály paradox módon az, hogy a mindennapi élet apró részleteiben is a tudományt kérdezi a társadalom. A 20. század óriási vívmánya, hogy az emberi gondolkodás történetében elfogadottá tette: tudományos megalapozottság nélkül nincs előrelépés se a termelésben, se egészségünk, se szellemi épségünk megtartásában. A kutatói tevékenység és a hozzá kapcsolódó tudományos nagyüzem – publikációs és konferencia-rendszerek, intézmények stb. – nélkül ma már senki nem gondolja, hogy a mindennapi életkörülmények még emberibbé tehetők. A tudományt – és benne a kutatót – így naponta szólítja meg a termelési, a szociális vagy éppen a kulturális ellátórendszer. A kutató rá van kényszerítve, hogy a természeti, emberi jelenségek, a technika legaprébb részleteiben is állást foglaljon. Örömteli ez a megszólítás. Hiszen az emberiség leglényegesebb sajátosságát kezdi tömegesen használni másfélmillió éves történelme után: az ésszerűség alapján kívánja berendezni életét. E megszólítások a tudományos tevékenység súlyát igen gyorsan megnövelték a társadalomban, és természetesen megnövelték a tanszékek, kutatóintézetek, általában a tudományos állások és az azokhoz kapcsolódó szervezetek számát. Megkívánták, hogy a kutató a részjelenségek felé forduljon.

A szintetizáló gondolkodás második akadálya a kor igényeihez idomuló kutatásszervezetben keresendő. A kutatásszervezet differenciálódott, a kutatói gondolkodás specializálódott. Kutatási témáinkban egyre mélyebbre hatoltunk, finomodtak módszereink, és egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy elveszünk a részletekben. *Szükségszerűen bocsátkoztunk a részle-*

tekbe, és úgy látszik, szükségszerűen el is veszünk bennük. Itt a közgyűlésen, szerkesztői bevezetőimben, a közgyűlési előadásokon és más fórumokon is többször adtam elő ezt a magyarázatomat: *magunk is érezzük, hogy elveszünk a részletekben, ezt generációról generációra újraéledő vágy el-
lensúlyozza bennünk:* a vágy az Egész megragadása iránt. Így fogalmazódik meg évtizedről évtizedre újra és újra az „interdiszciplinaritás” igénye, vagy ahogy mások tollából olvashatjuk: a *diszciplínák közötti* átjárhatóság igénye, vagy ahogy én szeretem nevezni, az új szintézis igénye. Szintézis a diszciplínán belüli részkutatások között és szintézis a diszciplínák között, sőt a természet- és emberkutató tevékenység között. Sajnos, egész intézményrendszerünk, tanszékeink, intézeteink, sőt a tudományos grádicsok elnyeréséhez szükséges minősítések, az egész minősítési rendszer a résztémákban való elveszésre indítja, sőt készíti a kutatót. Hiányoznak a *szintézis megbecsülésére ösztönző* intézmények, márpedig éppen a napjainkban jelentkező új kihívásokra a választakat önmagukban se a természet-, se az élet-, se a társadalomtudományok művelői nem tudják megadni. Már nemcsak a diszciplínáris alapú szintézisről, már nemcsak az interdiszciplinaritásról, hanem a *tudományterületek közötti szintézisről* is beszélünk. A 20. század tudományosságának nagy hozadéka a neopozitivisták fellendülés a kutatói gyakorlatban, de a folytonos szintézis megléte nélkül a részkutatások e fellendülésének túl nagyok a deficitjei.

A szintézis harmadik akadálya, hogy nem értjük egymás nyelvét. Küszködünk mindnyájan a *tudományos nyelv túldifferenciáltságával*. Ahogy egyik idősebb akadémikustársam, egy fizikus mondta, ő a fizikán belüli egyes szakterületek eredményeit azért nem tudja már igazán áttekinteni, mert a részdiszciplínák saját fogalomvilága, szókinccse és nyelvhasználata alakult ki, amelyet a néhány

specialistán kívül Magyarországon mások már szinte nem is tudnak követni. Érezni e küszködést a szövegeken is. Mi íróemberek mindnyájan küszködünk korunk e betegsé-gével. Küszködünk a *szaknyelv magyarítá-sával* is. A Stratégiai Kutatásokon belül a magyar nyelv aktuális kérdéseivel is foglalkozunk, és ezen belül – *Michelberger Pál* alelnök úr állandó ösztönzésére – a tudományos nyelv, a *tudományos szaknyelv* és az *anya nyelv viszonya* folyamatos vita tárgya. Hiszek abban, hogy az előadások irodalmi formába öntése elősegíti, hogy a magunk számára tisztázzuk az ismereteink közvetítéshez szükséges fogalomrendszerünket. A nem specialisták számára készült dolgozatok kényszerítenek bennünket arra, hogy rész-témáinkat elhelyezzük a diszciplináris, illetve a diszciplináktól független rendszerben.

A szintetizáló gondolkodás újabb akadálya a kihívásoknak nem megfelelő kutatás-szervezet, amelyben – tanszékeken, intéze-tekben, minősítési rendszerekben – leéljük életünket. Az 1997 decemberi közgyűlésen szaladt ki a szánk: a kihívások *probléma-központúak*, míg kutatásszervezetünk és kutatói gondolkodásunk *diszciplináköz-pontú*. Ez korunk tudományának egyik leg-nagyobb ellentmondása.

E következtetésünkől adódott a Magyar Tudományos Akadémia lehetőségeinek meghatározása is. Megítélésem szerint az akadémiai doktorokat és az akadémikusokat két tulajdonságnak kell jellemeznie. Az egyik: *képes átlátni nemcsak témájának diszciplináris összefüggéseit, nemcsak a diszciplína egészének módszertani arze-nálját*, hanem képes az egész tudományos-ságot, a tudomány egyetemes és hazai fejlő-dését áttekinteni, abban a maga tevékeny-ségét elhelyezni. A másik: az akadémiai dok-torok és az akadémikusok legyenek képe-sek nemcsak a szűkebb specialisták csoport-ja, hanem az egész tudományos közösség számára is megfogalmazni *kutatásaik* célját,

sőt, *felhasználásuk* hasznát. Talán kissé szigorúan hangzik ez – korrektúraolvasás köz-ben könnyű szigorú mondatokat leírni –, de a doktori és akadémiai minősítés feltételei között e követelmények egy része is megta-lálható. A Magyar Tudományos Akadémia olyan szervezet, amelyben együtt vannak jelen a természet-, az élet- és társadalom-tudomány képviselői. E szervezetet fel kell használni az új, szintetizáló látásmód erősí-tésére. Hála Istennek, a Magyar Tudományos Akadémia megőrizte egységét, igaz, egy-szer, 1946-47-ben kiváltak belőle a termé-szetkutatók, és megalapították a Természet-tudományos Akadémiát, mert úgy érezték, hogy a szervezeten belül – akkor 70:30 volt a társadalomkutatók és a művészek javára az arány – nincs kellően megbecsülve az ő tevékenységük. *Kodály Zoltán*nak sikerült újrateremteni az egységet. A mai elnök is nagy erőfeszítéseket tett az elmúlt években azért, hogy az immár 18 %-ra zsugorodott társadalomtudományos képviselőlet miatt a társadalomkutatók ne váljanak ki, és ne ala-kítsanak külön társadalomtudományos aka-démiát. Meg vagyok győződve – szolt az érvelésem az elmúlt években többször –, hogy ezt az egységes szervezetet tudományméleti okból nem szabad hagyni szétesni, szétagrozódni. Nem attól félek, amitől egyes kollégáim óvtak, hogy az aka-démiák szaporodásával elveszítjük kiváltsá-gos helyzetünket, esetleg tiszteletdíjunkt is, hanem attól, hogy az új, szintetizáló gon-dolkodást segítő legerősebb szervezet tűnne el a magyar tudományosságból.

Érthető, miért tartom fontosnak, hogy ez a szervezet *működőképes legyen*. Nem ön-magáért, hanem a *kutatói gondolkodás mo-der nízálása érdekében*. Ez a szervezet csak akkor szolgálhatja ezt a célt, ha működő-képes, fórumokat teremt hétről hétre az új, szintetizáló gondolkodásnak. Ha a *tagtársak olvassák egymás munkáit, hallgatják egy-más előadásait, megismerik a más diszci-*

línákban született eredményeket és tanulmányozzák egymás gondolkodásmódját. Azért van szükség a rendszerességre a szervezetben, hogy a kollégák ne csak a közgyűléseken lássák egymást – ha találkoznak egyáltalán –, de kapják kézbe a másik székfoglalójának, közgyűlési előadásának szövegét, olvassák el, és gondolkozzanak el rajta. Az előadásokat ne csak egy szűk hallgatói közönség előtt, pálcával mutogatva, szabad elbeszélés formájában mondjuk el, hanem pontos fogalmakba öntve le is írjuk, és hozzáférhető formában adjuk közre.

A rendszeresség tehát új magatartásforma a tagtársak számára, de az adminisztráció számára is. Az elmúlt három esztendő egyik eredményének tartom azt, hogy a rendszeresség normáit – 1997 januárjában az osztályelnökökhöz írott levelemben még félve szoltam e normák bevezetéséről – tagtársaim egyetértően elfogadták. Vannak persze még gondok, s engedjék meg, hogy mint e kötetek szerkesztője, ezekről is szóljak.

Nem alakultak még ki egyértelműen az irodalmi műfaji formák. Az *Emlékbeszédek* esetében is szóvá tettem, hogy az nem valakinek az emlékére rendezett konferencia, hanem olyan előadás, amelyben az elhunyt tagtárs tudományos teljesítményét, szakmai, emberi pályáját értékeljük, beillesztve azt a nemzetközi és a hazai kortársi tudományos áramlataiba. Szerkesztőként morgok magamban, amikor egy 10 percben elhangzott közgyűlési előadás leírt szövegeként az előadó 50 oldalas, bonyolult képletekkel tűzdelt szöveget küld „végleges kézirat”-ként. De nem baj – mondtam a szerkesztésben segítő tanítványaimnak –, mind az emlékbeszédek, mind a közgyűlési előadások esetében az a lényeg, hogy e vállalkozások céljaiban egyetértés van közöttünk, a formai követelményekhez pedig idővel alkalmazkodunk.

Nagy öröömre szolgál, hogy a leírt szövegek – összehasonlítva egyes esetekben az elmondott szövegekkel – már telve van-

nak áttekintő mondatokkal. Ha az adminisztráció vagy a magamra vállalt, soha nem szeretett reprezentációs feladatok engedik, bejárok székfoglalókra, előadásokra. Nagy szívfájdalmam, hogy amikor az előadó a tárgyalandó téma középpontjába ragad bennünket, nem mondja meg, hogyan illeszkedik választott témája az eddigi tudományos irodalom egészébe, mi lehet a haszna, ha a felismert problémát megoldja, és milyen módszereket alkalmazott a megoldás során. Mint ahogy az előadások végén sincs a helyén a joggal megkövetelt és pontosan megfogalmazott következtetés. Nos, most lát-szik, hogy igaz a mondás: „az írás fegyelmez”. A leírt szövegek *olvasmányként is* sokkal jobbak és főként *fogalmilag sokkal pontosabbak*, mint a szóbeli előadások. Érezni, hogy a szerző írás közben újra átgondolta kutatási eredményeit, és kiszenvedi magából az ún. megvilágító mondatokat, amelyek újraolvasásával szinte az egész fejtegetés egyértelműbbé és logikusabbá válik előttünk, olvasók előtt.

Nagyon fontosnak tartom, hogy egyszer értsünk már egyet abban: a tudósunk nemcsak az a feladata, hogy rájöjjön az új összefüggésekre vagy felismerjen új részleteket, hanem az is, hogy ezt a tudósok közössége számára világos formába öntse. Szerintem ez különbözteti meg a *kutató*-t a *tudós*-tól. Szeretném, ha egyszer egyetérténénk abban is, nincsenek zseniálisan nagyszerű elmék, akik „csak” rosszul fejezik ki magukat. Közönség előtt, szóban vagy írásban az íróasztalnál igenis képesnek kell lenni gondolataink kifejezésére. *Akinek nincs rend az előadásában vagy az írásában, annak nincs rend a fejében sem.*

Olvasni, gondolkodni, írni

De olvasnak-e az akademikusok? Vajon elolvassák-e a kézbe kapott előadásokat és elgondolkoznak-e rajtuk? – jegyeztem fel magamnak e kérdéseket a korrektúratömb

fedőlapjára. A válaszem: igen. Pontosabban, úgy látom, hogy az akadémikusok többsét olvasnak, mint a magyar kutatói-oktatói átlag. Amióta elnök vagyok, sok különnyomatot kapok, elsősorban természetkutató kollégáimtól. Örömmel tölt el, hogy a szakcikkek mellett mind gyakrabban kapok az élet általános – mondhatnám filozófiai – kérdéseit, nemegyszer művészi problémákat tárgyaló írásokat. Az, hogy *Görög Sándor* kémikus barátom zeneművekhez hasonlítja kémiai dolgozatában az anyagszerkezet építkezéseit, hogy *Vámos Tibor* előadásaiban rendre előbukkannak Mozart-problémák, hogy *Pásztor Emil* a tudományos és a művészeti megismerés összehasonlításáról értekezik, hogy *Gyulai József* szinte minden előadásában, az anyag mozgásának leírásában rendre filozófiai kérdésfeltevéseket vegyít, és versebe szedett mondatokkal mondja el következtetéseit, nem is beszélve *Császár Ákossal* a matematika és a zeneszerzés párhuzamairól folytatott beszélgetéseimről. Nos, ezek csak hirtelen kiragadott példák annak bizonyítására, hogy akadémikustársaim a szűkebb szakterületükön kívül eső témakörökről is rendszeresen olvasnak, művelődnek. Ez tesz bennünket akadémikussá! Jó, hogy rendre lelépünk szűkebb szakterületünk kitaposott mezsgyéiről, keressük a töretlen utakat fel a csúcsra, mert hisszük, hogy a csúcsra nem csak egy úton lehet feljutni. Hisszük, hogy nem csupán egy részterület mesteri szintű művelésével érhető el a csúcs; elérése az Egész megragadása. Igenis van előnye annak, hogy az ember ép elmével éli meg az időskort. És van előnye annak, hogy az Akadémia az idős emberek intézménye.

Eddig csak a hátrányokról beszéltem a közgyűlésen és egyéb fórumokon. Arról, hogy az „öreg” emberek Akadémiája eltávolodik a tudományos élet lüktetésétől. Az Akadémia átlagéletkora 70 év. 65 éves korunkig lehetünk aktív kutatók, oktatók, tanszék-

vagy intézetvezetők. A 65 év alattiak határozzák meg a kutatási terveket, válogatják ki az utánpótlást, építik fel a kutatásszervezetét. Mindig is félttem attól, hogy az *öreg emberek Akadémiája elszakad a kutatásszervezet dinamikus részétől*, a fiataloktól. Jogos aggodalom, de előnye az öreg emberek Akadémiájának, hogy nem kell feltétlenül részt vennünk a kutatásszervezet taposómalmában, nem kell hétről hétre „bizonyítanunk”. Nekünk már *megadatik*, ha úgy tetszik, hogy rögeszméink vagy fiatalabb korunkban meg nem valósított ötleteink kivitelezéséhez fogjunk, szabadon vitorlázzunk a különböző diszciplínák szakirodalmának termései között. Olvassa a fizikus az irodalom- vagy művészettörténeti, vagy fordítva, a humán kutató a természettudományos kiadványokat. És közben – most már megszabadulva a „megélhetési tudós” terheitől – valóban értelmiségiként élhetünk, koncertre, színházba járhatunk, órákat engedhetünk magunknak, hogy gondolkozzunk. Mert az sem árt, ha az ember napi 6-8 órányi labormunka, könyvtározás vagy éppen értekezletesdi után néhány órát gondolatainak rendezésére fordíthat. Én tehát bízom abban, hogy az új szintézishez szükséges *sok olvasás, töprengés* éppen az akadémikusoknak adatik meg a tudományos nagyüzemben. Bízom abban, hogy ez az általunk – néha talán unalomig – ismételt „rendszeresség” 8-10 éven belül megtermi gyümölcsseit. *A kultúr- és tudománypolitikában* hosszú távon kell gondolkodni. Mind a mulasztások, mind a tetterős modernizációs kezdeményezések *évtized múlva mutatják ki hatásukat*.

Hogyan olvasunk? Talán sokan mosolyognak, amikor azt mondom, korunk kutatója elfelejtette az olvasás élvezetét. Azért nyúlunk a kézikönyvekhez, a szakmai monográfiákhoz, a cikkekhez, hogy információt nyerjünk belőlük a bennünket foglalkoztató szakkérdéshez. Idézeteket, lábjegyzeteket, levezetéseket, kísérleti beszámolókat, szak-

mai megoldási törekvéseket keresünk. De az olvasásnak van egy másik szintje is, ekkor az ember azért olvas el egy cikket, netán egy könyvet, mert kíváncsi a másik gondolkodásmódjára és arra, miért is foglalkoztatja a másikat kutatási témája. A nekem küldött természettudományos szövegeknek jelentős részét a részletekben nem tudtam követni. De arra mindig mernék vállalkozni, hogy megítéljem: kit miért foglalkoztat a muslica mutációja, a kerék mozgása közben keletkezett nyomatek vagy a műszermikronizáció. Ezekből az olvasmányokból nem sarjad ki cikk, nem lesz hivatkozás, amiért cserébe a hivatkozottak majd ránk hivatkoznak, és mindkettőnknek emelkedik az impakt faktora. Nem, ne is legyen! Az olvasás legyen életpélda, ne csak izzadságszagú kulimunka. (Erre az eredményközpontú kutatásban természetesen naponta szükség van.) Örülünk annak, hogy míg fiatalabb kollégáink a tanszéki, intézeti, szakbizottsági, agyonkonferenciázott, specializált kutatói életbe kényszerítve hajszolják magukat, nekünk megadatik az, hogy olvassunk, és más szinten közelítsünk a tudományos tevékenység értelméhez.

Korrektíorképesség, strukturális reformok?

Képes-e az autonómia önmaga reformálására? – tettük fel a kérdést 2000 februárjában a vezetőség ülésén, majd 2000 májusában a közgyűlésen. Igaz-e az, hogy az autonómia, ahogy a történelemben ezt már annyiszor láttuk, belső rendet ad a szervezetnek, de sajnos újratermeli a maga céhes rendjét? A céhben kialakult csoportok megmerevednek, és az autonómia a maga belső szabályai szerint e csoportok érdekképviseletét termeli újra. (Csak zárójelben jegyzem meg: az 1998 májusi közgyűlésen még azt bizonygattuk, hogy a 21. század társasági életének az autonómia milyen fontos eleme lehet, s hogy a tudományszervezetben általában az

autonómiának nagyobb a szerepe, mint akár a közigazgatásban. De már akkor is – régi tagtársaink emlékezhettek erre – az autonómiák erősítésének feltételeként neveztük meg az önmegújító képességet.) Mi 2000 májusában azt mondtuk, bízunk Akadémiánk képességében és tagtársaink készségében a megújulásra. Hiszünk abban, hogy autonómiánk egy-egy szakmai érdekcsoportja kész túlelni a maga valós vagy vélt csoportérdekein, ha az egész szervezet vagy a tudomány egészének érdekeiről van szó.

Strukturális reformokra mindig kész Akadémiát szeretnénk újraépíteni. Azt is mondtuk: tisztában vagyunk azzal, hogy az autonómiában a strukturális reformokat lassabban lehet végrehajtani, mint a közigazgatásban vagy a szakigazgatásban. A strukturális reformokat hosszú folyamat eredményének képzeltük el, amelynek első szakaszában a tagtársaknak meg kell barátkozniuk a reformok gondolatával, azután a vezetőknek és a tagságnak közösen tisztázniuk kell a reformok természetét, ezután dönteni magukról a reformokról. A Struktúra Bizottság komolyan vette a közgyűléstől kapott feladatát, sokszor ülésezett, megkereste a közgyűlési tagokat. Vagyis tartotta magát ahhoz az alapelvhez, amelyet már 2000 februárjában megfogalmaztunk: csak akkor van értelme a szervezeti reformnak, ha a szervezetben élők belátják annak szükségét, vagy éppen ők tesznek javaslatot a reformokra. A reform nem öncél, hanem eszköz. A bizottság első beszámolóját a közgyűlés 2001 májusában megvitatta, és állást foglalt az akadémiai regionális bizottságok szerepének megerősítése és a tudományos társulatok kiemelt fontossága mellett. E közgyűlési határozatoknak remélem, hogy a 2002. évi esetleges költségvetési módosítás során, de a 2003. évi költségvetési tárgyalásokon mindeképpen érvényt fogunk szerezni.

A bizottság jelen előterjesztését (*Jelentés a 2001. novemberi közgyűlésre*) tagtársaink

megkapták. Az előterjesztést megvitatta a Vezetői Kollégium és az Elnökség. A Jelentés két elemét szeretném itt most kiemelni.

„A három tudományterületet reprezentáló nagyegység” szervezése az egyik elem, amely felveti az *osztályok és a tudományterületek viszonyát*, és természetesen felveti a felső vezetésen belül a centralizáció – decentralizáció kérdését. A vezetés *decentralizációja régi törekvés*. Egy kiterjedt funkcióval bíró Akadémián világosnak kell lennie a munkamegosztásnak. Én kezdettől a három alelnök hatókörének és jogosítványainak erősítése mellett voltam. Elnökségem első heteiben az alelnököknek külön irodát alakítottunk ki a Székházban, külön adminisztrációval és igaz, hogy elhanyagolható, de jelképesen mégiscsak értékkel bíró illetménnyel. A *munkamegosztás bevált*, és az engem követő elnököknek is csak ajánlani tudom e vezetési elv követését. Az elnök indítványozzon, koordináljon és döntsön, s ha kell, a végrehajtásban is vegyen részt, de ezt a főtitkár, a főtitkárhelyettes és az alelnökök részvételével tegye. A Struktúra Bizottság javaslatát, azt, hogy a *három tudományterület önálló kollégiumait hívjuk létre*, s e *három kollégium élén egy-egy alelnök álljon*, én vezetési tapasztalatból meríthető érvekkel is támogatam.

A három tudományterület önálló szerveződésének már a korábbi években is voltak hívei. Sokan véltük úgy, hogy a mai osztálytagozódást a tudomány belső fejlődése, no és a rendszerváltás tudománypolitikai környezetének változása szétfeszíti. Többen úgy fogalmaztak: a jelenlegi osztályszerkezetet ne bontsuk még kisebb egységekre, hanem a szintetizáló látásmódhoz jobban igazodó tudományterületi, azaz *nagyobb egységeket hívjunk létre*. Ennek igénye a tagajánlásoknál, de a közgyűlési konferenciák szervezésénél is évről évre felmerül. Az elmúlt években például több alkalommal rendeztek az osztályok a „szomszéd osztályok-

kal” közös közgyűlési konferenciákat. Szeretnék emlékeztetni arra, hogy az 1996. májusi közgyűlés is állást foglalt a tudományterületek közötti arányok kérdésében. Tehát Akadémiánkon megjelent ez a szervezeti egység, a „tudományterület”. (A közgyűlés akkor az élettudományok kiemelt támogatása mellett foglalt állást a természettudományok rovására.) De idézhetném az 1994. évi törvényt, amely már arról beszél, hogy Akadémiánk közgyűlését akár három „szekcióban” is tarthatja: természettudomány, élettudomány, társadalomtudomány. (Mi ettől az ismételten felmerülő gondolattól elzárkózunk, annak ellenére, hogy gondjaink vannak, vajon befér-e az elvben immáron több mint 500 fős közgyűlés az Akadémia nagyszobájába?) Én a magam részéről ellene vagyok a közgyűlés három részre tagolásának, mert ez éppen az annyira óhajtott szintetizálásnak lenne akadálya.

Tehát formálisan is alakuljon három kollégium, tisztázzuk – ahogy erre a bizottság most javaslatot tesz – az osztályok feladatait és jogait. Rendezzünk szakmai vagy szakmai érdekképviselési konferenciákat a hármas tagozódásban, de semmiképpen ne mondjunk le arról, hogy a közgyűlés egységes maradjon.

Folytonos korrekcióképességünk egyik legfontosabb feltétele lehet az, hogy a Struktúra Bizottság folyamatosan üzemeljen. Ez a másik elem, amelyet szeretnék a Jelentésből kiemelni, és amelynek kimondását kérem a közgyűléstől.

Legyen a tagtársak gondolkodásában állandóan jelen a reformra való készség, fogalmazódjék meg, és legyen e javaslatoknak keret és formát adó szervezete, azaz a Struktúra Bizottság működjön folyamatosan. A bizottság egy idő után maga is érezni fogja, milyen típusú reformra érett meg a közgyűlés, illetve a tudománypolitikai környezet. Ezért is fontosnak tartanám, hogy a Struktúra Bizottság az elnökkel szorosan együtt dol-

gozzon. Ismétlem: korrekcióképességünk egyik legfontosabb feltétele lehet ez.

Tudomány és társadalom

Magyarországon 1997-ben rendeztünk először Tudomány Napja ünnepséget. Akadémiánk szervezetéről és a szervezet modernizálásáról beszélve nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt, hogy úgy látszik, jól vettük észre a magyar társadalomban meglévő igényt és fogadóképiséget a tudomány megünneplésére. Most, ahogy erről a 2001. évi Tudomány Napjának központi rendezvényén említést tettem, az UNESCO állást foglalt amellett, hogy 2002-től világszerte ünnepeljük meg a Tudomány Napját, amelynek dátuma november 10-e legyen. Azt ajánlja, hogy e rendezvényeken *globális hatókörű témákat* tűzzenek napirendre. Ilyen szellemben gondolkodtunk mi is az elmúlt években és most is – noha még nem ismerhettük az UNESCO múlt heti állásfoglalását. 2001-ben ezért javasoltam, hogy az iszlámról hallgassunk meg előadást.

Négyévi tapasztalat után elmondhatjuk, hogy a Tudomány Napjának intézménye segítette a *tudásalapú társadalom* gondolatának elfogadását, a közönség érdeklődése az intézeti és tanszéki nyitott napok iránt óriási – hadd tegyem hozzá, különösen a regionális központokban –, és ma már azt is látjuk, hogy bár a Tudomány Napja nem a kutatók, hanem a tudományos gondolkodás napja, mégis erősíti kutatóink társadalmi megbecsülését. Ezt mutatja az is, hogy 1997. évi kezdeményezésünk visszhangra talált: a termelő- és alkalmazói szféra mind jobban közeledik a kutatói társadalomhoz. Ennek igaz, külsődleges, de nagyon is demonstratív jele, hogy az Akadémiához díjakat rendelnek, amelyeket akadémikusaink és a cégek képviselői közösen ítélnék oda. E díjakat kezdetben a vezetés külön akciói „hozták”, ma már a vállalkozók természetesnek veszik e díjak folytatását és újak kitűzését. Természetesnek veszik

azt is, hogy a Magyar Tudomány Napján az Akadémia központi épületében rendezett ünnepségen ők, a vállalati szféra képviselői velünk együtt osztják ki e díjakat. Szerény eszköze ez a díjrendszer a kutatói és vállalkozói társadalom egymáshoz szoktatásának, de ahhoz talán elegendő volt, hogy az egymásrataltság mind a vállalkozói szférában, mind bennünk, kutatókban tudatosuljon.

Bennünk is tudatosul, a Tudomány Napja ezt sulykolja gondolkodásunkba: *ahogy a társadalom nincs meg a tudomány nélkül, úgy a tudomány sem élhet a társadalom nélkül*. A társadalom, azaz a gyakorlat adja a kihívást, a társadalom, azaz a jelen és jövő emberi közösség a mi eredményeink fogyasztója, és a mi munkánk célja e társadalom szolgálata.

Az új vezetés választása

Akadémiánk szervezetében mindig fontos esemény a háromévenkénti választás. 2002 májusában új vezetőket választunk. Néhány tisztségviselőnek, köztük az elnöknek és az egyik alelnöknek kitelt a törvény által adott két választási ciklusa. Jelentem a közgyűlésnek, hogy a választások előkészítése rendben zajlik: az osztályok szeptemberben megválasztották a Jelölőbizottság tagjait, a Bizottságot a mai közgyűlésünknek kell kiküldenie. Szeretném ismételtlen elmondani: nem kívánok aktívan részt venni se a jelölés, se a választások előkészítésének folyamatában. Nem tartom helyesnek az „utódki-jelölő” magatartást. Mint a vezetőség ülésén mondtam: helytelennek tartom, ha az első számú vezető netán a maga vezetési normáihoz és elveihez kíván személyt vagy személyeket kiválasztani. Meg vagyok győződve arról, hogy az Akadémia megtalálja a maga autonómiájának megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez legalkalmasabb elnököt, alelnököket, főtitkárt, főtitkárhelyettest.

Abban is szeretnék biztos lenni, hogy mindnyájunkban lesz annyi bölcsesség, hogy

igyekszünk az akadémiai választások szükséges vitáit mentesíteni az egyidőben zajló politikai választások vitáitól. Ez nem azt jelenti természetesen, hogy nem kell figyelembe vennünk, *kik alkalmasak és képesek jól képviselni* Akadémiánk érdekeit a politikai elit köreiből. Sokkal inkább azt jelenti, *ne folytassunk* a politikai választásokhoz hasonló *kampányokat*, és mentesítsük magunkat a mind az egyik, mind a másik oldalról elhangzó politikai megfontolásoktól. Akadémikusnak lenni azt is jelenti, hogy a kutatói tudósi magatartásunkat politikai identitásunk elé tudjuk helyezni. Én a Jelölőbizottságtól csak egyet kérek: kövessenek el mindent, hogy a választók, azaz az akadémikusok és a közgyűlési köztestületi képviselők megfelelően tájékozottak legyenek a jelöltek személyi tulajdonságairól és teljesítményéről. Úgy gondolom, rám csak annyi vár, hogy ha igénylik, a magam erejéből *segítsem az új elnököt és az új vezetést*. Ahogy annak idején Kosáry elnök úr engem segített.

Tisztelt Kollégák!

Segítsük azzal is a *szintézisre való készséget*, hogy meghonosítsuk Akadémiánkon a *rendszerességet*, mutasson Akadémiánk *korrekcióképességet és nyitottságot a társadalom iránt*. E fogalmakat írtam fel magamnak céduláimra és vetítettem ki tagtársaim elé a vászonra, mai beszámolóim első gondolatkörének vázlataként. Én ilyen Akadémia tagja szeretnék lenni, ezekhez a követelményekhez még valamit felírtam magamnak: Akadémiánk olyan szervezet legyen, *amelyben mindenki jól érzi magát*.

II. A köztestület szervezetének továbbépítése

1996 óta tervszerűen folyik a köztestület szervezetének továbbépítése, noha éppen a Struktúra Bizottság létrehozását javasoló előterjesztésemben részletesen beszéltem arról,

hogy még mindig nincsenek pontosan kodifikálva a köztestületi tagoktól elvárható kötelezettségek. 1998 májusi közgyűlési beszédemben is megoldandó problémaként foglalkoztam a köztestületiséggel. Az egyik elnöki célkitűzésem az volt, hogy az Akadémia köztestületi tagsága valóban terjedjen ki a magyar kutatói társadalom egészére. Ma tízezer köztestületi tagja van Akadémiánknak, és ebből a tízezerből az első kampány idején, 1994–95-ben belépett hétezer, majd 1996 óta folyamatosan újabb háromezer. 1996 decemberében jeleztük, a köztestület tervszerű továbbépítésének első akciója: Akadémiánk működjön kultúrnemzeti alapokon.

Határokon túli magyarok

Kultúrnemzeti alapra helyezni a Magyar Tudományos Akadémiát azt jelenti, hogy államhatároktól függetlenül minden, magát magyarnak valló kutatót vonjunk be az Akadémia körébe. A trianoni sokk – ahogy mi nevezzük évtizedek óta a történeti Magyarország szétesésének társadalmi, kulturális hatását –, a trianoni sokk kultúrpolitikai feldolgozásának egyik módja az, hogy a kultúr- és a tudománypolitikát kultúrnemzeti alapon műveljük. A *nemzethez* tartozás Trianonban elvált az *államhoz* tartozástól, az állampolgári identitás szétvált a nemzeti identitástól. Az 1996 decemberi közgyűlésen tartott előadásomban beszéltem arról, hogy a határokon túl élő kutató – és bármilyen hivatású magyar ember – lehet a szomszédos állam hasznos adófizető polgára és egyben a magyar kultúrnemzet tagja. Már 1996 júliusában külön elnöki bizottságot hívtunk létre a határokon túli magyar tudományosság szervezésére, pontosabban abból a célból, hogy segítsük a határokon túl élő magyar kutatók integrációját a hazai kutatásszervezetbe.

A Trianon okozta ellentmondásoknak egyik első feloldási javaslata az volt, hogy 1989–90-ben létrehozták a *külső tag intéz-*

ményét. A tiszteleti tag intézményétől, azaz a külföldi tudósok intézményétől elvált a magukat magyarnak valló kutatók intézménye, a külső tagság. 1990 és 1996 között e külső tagoknak semmiféle joga és kötelezettsége nem volt, egyszerűen tanácskozási joggal meghívást kaptak a közgyűlésre. 1996-tól létrehoztuk az ún. *Kapcsolatok-programot*, a külső tagok azóta kapják a *Magyar Tudományt*, az *Akadémia* című folyóiratot és szakterületük legfontosabb szakmai folyóiratát, továbbá kéthetes magyarországi tartózkodást teszünk lehetővé számukra, napidíjjal és szállással. A határok másik oldalán élő kutatók ehhez útiköltség-térítést is kapnak. 1996 decembere óta rendszeresen részt vesznek közgyűlésünkön, az utóbbi három évben jelenlétük 50 %-os, ami nem mindig van alatta a magyarországi közgyűlési tagok megjelenési arányának.

1997-ben indítottuk a *Domus-programot*, amely túllépett az akadémikusi körön, és évi 350-400 hónap magyarországi ösztöndíjat adott külföldi magyaroknak az itteni tanszékeken és kutatóintézetekben. A programnak külön *ifjúsági Domus-programja* is van.

1999-ben indítottuk a *Szülőföld-programot*, ezt az 1999 decemberi közgyűlés hagyta jóvá. A Szülőföld-program keretében a határokon túli kutatókat szülőföldjükön támogatjuk és szervezzük. E program első pályázata 2001 júniusában zajlott le. A kormányzat e Szülőföld-programra és az azt kiegészítő *Magyarországi kisebbségi tudományosságért programra* 100 millió forintot, pontosabban 90 + 10 millió forintot biztosított, amelyet határokon túl élő kutatók pályázhattak meg. A pályázati rendszert háromfelé bontottuk: *egyéni*, *csoportos*, és *kutatóállomás létrehozására kiírt* pályázatok. Tudatom a közgyűléssel, hogy a pályázat 110 nyertese között 80 egyéni és 30 csoportos nyertes van. Igen fontosnak tartom, hogy mindezekben túlmenően 5 *kutatóállomást*

sikerült létrehozunk: Dunaszerdahelyen, Beregszászon, Kolozsvárott, Sepsiszentgyörgyön, valamint Szabadkán. További célunk, hogy a kutatóállomások körét Pozsonyra, Kassára, Marosvásárhelyre is kiterjesszük, és amennyiben eredményesen működnek, akkor azokat kivegyük a pályázati rendszerből, és *állandó akadémiai „külföldi kutatóállomásokként”* működtessük. Feladatuk az adott régióban a magyar nyelvű kutatók szervezése és integrálása a magyar kultúrnméleti kutatásszervezetbe. A program szervező intézménye a 2000-ben létrehívott és közgyűlés által jóváhagyott *Kisebbségkutató Intézet*, amely a Társadalomkutató Központ egyik tagintézeteként működik.

A köztestületi tagság intézményének kiterjesztése a határokon túlra igen eredményesnek látszik. A 2001. májusi közgyűlés állást foglalt a köztestület kiterjesztése mellett, és ezt követően 473 olyan, határokon túli kutató jelentkezett be a köztestületbe, aki maradéktalanul megfelel az 1994. évi akadémiai törvényben megfogalmazott „köztestületi tagság” kritériumának. (A köztestületi tagságot egyébként a pályázás feltételének tekintjük.) Sokunk célja 1996 óta, de mondhatnám, hogy az 1980-as évek óta változatlan: a határokon túli magyar kutatók jöjjenek Magyarországra, de utána térjenek vissza szülőföldjükre, legyenek ott a magyar nyelvű tudományosság művelői. Nem származásuk miatt támogatjuk őket, hanem azért, mert a magyar kultúra hordozói, kiteljesítői.

Egyházi intézmények

A köztestület terjedjen ki minden magyarországi vagy magát magyarnak valló kutatóra, mondottuk, s meglepve láttuk 1996-ban, hogy a köztestület tagjai közül hiányoznak az egyházi intézményekben dolgozó kutatók. Listát kértünk az egyházak vezetőitől azokról a személyekről, akik intézményeikben megfelelnek a köztestületi tagság krité-

riumának. Amikor a vezetők tárgyalásokat folytattak a kollégáikkal, kiderült: kevesebb, mint 5 %-uk tud arról, hogy az Akadémia köztestületi alapon működik, és hogy ők is felvételt nyerhetnek. Ez a magyarországi világi és az egyházi tudományosság szerencsétlen szétválását tükrözi.

1996 májusában tárgyalásokat kezdtem az egyházi vezetőkkel. Két alapelv vezetett bennünket. Az egyik: a teológiának meg kell találnia a helyét a magyar tudományszervezetben. A másik: az egyházi intézményekben dolgozó kutatókat integrálni kell szakmai bizottságainkba, osztályainkba. A tárgyalásokat kezdetben *Harmathy* alelnök úrral, 2000-ben *Enyedi* alelnök úrral, majd *Meskó* főtitkárhelyettes úrral folytattam. Az első javaslatom az volt, hogy jöjjön létre egy *teológiai akadémia* (1996), amely a Magyar Tudományos Akadémiának társult intézménye lehetne. Az egyházak teológiai megfontolásai meggátolták, hogy egy ilyen társult akadémia létrejöjjön. A tárgyalások második fordulójában megegyeztünk: felhívjuk az egyházi személyeket, hogy *lépjenek be a köztestületbe*, vegyenek részt a mi szakmai bizottsági fórumainkon, és alakítsanak akár önálló bizottságokat. Ha akarnak, teológiai bizottságot. Kértük a kormányzatot, hogy lehetőleg a 2002. évi költségvetés-módosításban, de legkésőbb 2003-ban hozzanak létre külön keretet arra, hogy az akadémiai támogatott kutatóhelyek rendszerét kiterjeszthessük az egyházi intézményekre, vagyis akadémiai kutatói státuszok jöjjenek létre az egyházi intézményekben. Több alkalommal tanácskozássra hívtam meg a történelmi egyházak vezetőit, és közösen kialakítottuk az alapelveket, elkészítettük azoknak listáját, akik megfelelnek a köztestületiség követelményének, és akiket mint elnök, levélben kérek fel arra, hogy *lépjenek be a köztestületbe*. Egyszer s mindenkorra le kell számolni azzal a felfogással, amely az istenhitet, illetve a hívést szembeállította a tudománnyal, a

tudományossággal. Most, az ezredfordulón, a *különböző civilizációk egymással szembeállításának korában* minden korábbinál határozottabban kell hangoztatni és gyakorolni a tudományos gondolkodás teljes nyitottságát. Ütközzenek a különböző nézetek az Akadémián, és ütközzenek a különböző világfelfogások az egyes szakmai bizottságokban, osztályokban. Fizikus a fizikussal, biológus a biológussal, filozófus a filozófussal vitatkozzon, hívő vagy nem hívő, világi vagy egyházi személyként. Akadémiánk legyen mindenki Akadémiája.

Korosztályi folyamatosság (fiatalok)

Többször beszéltünk már e fórumon arról, hogy a tudományos gondolkodásban a folyamatosságot részben a *publikációs rendszerek*, részben a *korosztályi folyamatosság* szervezeti kiépítése adhatja. Ahogy a tanszéken, a kutatóintézetben, úgy az Akadémián is különös gondot kell fordítani a fiatalabb korosztályok beemelésére. A törvény alkotói 1993–94-ben még abban reménykedtek, hogy a köztestületi képviselő, illetve az akadémiai doktorok megjelenése a közgyűlésben megfiatalítja az Akadémia legfontosabb döntéshozó intézményét, a közgyűlést, és elmondhatjuk, hogy a fiatalabb korosztályok is jelen vannak a „70 évesek Akadémiáján”.

Már 1996-ban láttuk, hogy elvárásaink nem voltak megalapozottak. A köztestületi doktor képviselők, illetve az új akadémiai doktorok átlagéletkora alig alacsonyabb az új levelező tagok átlagéletkoránál. Tagtársaim emlékezhetnek, hogy az 1997 decemberi közgyűlésen részletesen beszéltem a kutatói életpálya tervezhetőségéről, s arról, hogy az egyetemi végzés és az akadémiai cím elnyerése között tervezhető életút-lehetőséget kell kiépíteni. Beszéltem arról, hogy a PhD, mint jelenleg egyetlen tudományos fokozat és az akadémiai doktor között túl nagy az életkori szakadék, a PhD-t 30 éves korukban megszerzik, míg az új akadémiai

doktorok átlagéletkora jóval 50 fölött van. Ezért is javasoltuk, majd építettük ki a Bolyai-ösztöndíjasok rendszerét. Ez az ösztöndíj az akadémiai doktori disszertáció megírásához ad előkészületi éveket. (Azóta ezt az ösztöndíjrendszert kiegészíti a kormány által alapított *Magyary Zoltán-ösztöndíjrendszer* és más kisebb ösztöndíjak.)

A *Gergely János* vezényelte Bolyai-ösztöndíjrendszer igen jól működik. Valóban a kiválasztódó korosztályos elit ösztöndíjrendszere. Noha a vele járó havi juttatást nem sikerült adómentessé formálni, mégis érezhető, hogy az ösztöndíjasok ragaszkodnak az Akadémiához. Az ösztöndíjak kiosztása ünnepi aktussá vált, és rangos tudományos esemény a Bolyai-ösztöndíjasok kutatói beszámolószorozata. 2001. március 27-én megalakult a *Bolyai-ösztöndíjasok Klubja*, amely egyesületi formában szervezi a volt és a jelenlegi Bolyai-ösztöndíjasok táborát. A klub célja tudományos érdekképviselés, tudománypolitikai véleménynyilvánítás. Ez alkalommal is köszönetet kell mondanom a Bolyai Kuratórium elnökének, *Gergely Jánosnak* és a Doktori Tanács részéről *Stier Miklósnak*, a bolyaisok részéről pedig *Izsák Éva* elnöknek, hogy ezt a klubot működtetik, s hogy máris számos bolyaist szerveztek be a köztestület soraiba. A fiatalok jelenléte – én magam is minden lehetséges alkalommal megjelenek a rendezvényeiken – mindig megnyugvással tölt el bennünket, idősebb kutatókat, és örömmel látjuk, hogy megvan a készségük az együttműködésre, együttgondolkodásra. Igen káros lenne, ha a kutatói társadalom korosztályi alapon esne szét, remélem, hogy a volt vagy jelenlegi Bolyai-ösztöndíjasok megjelennek a szakmai bizottságokban, netán az osztályok szakmai ülésein, konferenciáin is.

A határokon túli magyar kutatók, az egyházi intézményekben dolgozók és a legfiatalabb korosztály megjelenése a köztestületben lezárhatja a köztestületi Akadé-

mia megszervezésének első szakaszát. Remélem, hamarosan elmondhatjuk, hogy Akadémiánk minden magyar kutató akadémiaja, és hogy mi az egész magyar kutatói társadalom nevében beszélünk, cselekszünk. Most visszatérhetünk az 1998. májusi közgyűlésen felvetett kérdésünk megválaszolásához – amelyet különben a Struktúra Bizottság és feltesz –, mire is használható az így kialakult köztestületiség?

III. A nemzet tanácsadója

Az utóbbi években többször is beszélünk a korszak nagy kihívásairól. Arról, hogy a szovjet rendszer összeomlása után Magyarország és az egész közép-kelet-európai régió a gazdasági és a kulturális világpiac része lett, arról, hogy betagozódásunk első egy-két évtizede, vagyis az 1990 és 2010 közötti évek alapvetően meghatározzák az itt élő népek jövőjét. Beszélünk arról, hogy az 1970-es évektől az újabb ipari-technikai forradalom felgyorsulásának korát éljük, amely az egész világon, így Magyarországon is megváltoztatja az ember és ember, valamint ember és természet viszonyát. Ebben az új helyzetben az Akadémia arra vállalkozott, hogy a nemzeti és állampolgári közösségünk jövőjét érintő alternatívákról kialakítsa a kutatói közösség véleményét. A politikai elit és a széles értelmiségi közönség egyetértően vette tudomásul, hogy az Akadémia vállalkozik a „nemzet tanácsadója” szerepre.

Nemzeti Stratégiai Programok

1996 őszén indítottuk a *Nemzeti Stratégiai Programokat*, ennek előrehaladásáról a közgyűlésen évente beszámoltunk. 2001. június 18-án a Programtanács összegezte az 1997 és 2001 közötti évek tapasztalatait, áttekinthette az ezalatt megkezdett és jórészt befejezett programokat, állást foglalt a programok eredményeiről és hiányosságairól, és javaslatokat fogalmazott meg a közgyűlés számára.

A Stratégiai Programok hasznáról a Programtanács megállapította: a parlamenti pártok, sőt a kormány-adminisztráció épp úgy, mint a lokális közigazgatási, a világi és az egyházi vezetők, használják a programok eredményeit. Azokon a szakigazgatási területeken (például vízgazdálkodás), ahol az adminisztráció néhány éve még kelletlenül kérdezte meg az Akadémia kutatóit, ma már természetesen kéri ki az Akadémia tagjainak, kutatóinak véleményét – jegyezte meg *Somlyódy László*. Sőt, ahogy *Michelberger* alelnök úr mondotta, befektetési stratégiáinak kialakítása közben a vállalkozói szféra is használja tanulmányköteteinket, és utalt a közlekedési stratégia gyorsan elkapkodott példányaira. A minisztériumi adminisztráció mind az agrár-, mind a környezetgazdálkodás területén – jegyezte meg *Kovács Ferenc*, *Enyedi György* tagtársunk és *Kerekes Sándor* professzor – a mi köteteinket is felhasználja ágazati stratégiájának elkészítéséhez. Többen jegyezték meg: a miniszterelnök és a miniszterek beszédeiben, valamint az ellenzéki oldalon álló politikusok mondataiban sorra felfedezni a Stratégiai Programok publikációinak mondatait. A 14 akadémikust és több egyetemi tanárt tömörítő Programtanács a programok közéleti, politikai hasznát tehát egyértelműen közeresnek nevezte. Az első években – 1997-98-ban – még arról panaszkodtunk, hogy politikusaink nem eléggé figyelnek oda az általuk megrendelt kutatások eredményeire. 1999–2000-ben változott a helyzet.

A Stratégiai Programok tudományszervezési újszerűsége az – állapította meg a Programtanács –, hogy nem egyszerűen kutatói kíváncsiság keltette tevékenységet finanszíroz, hanem különféle témákban felkérésre készített munkákat. A Programtanács úgy foglalt állást, hogy folytatás esetén csökkentsük a rész kutatásokra kiadandó megrendeléseket (annál is inkább, mert a Széchenyi-tervben ilyenek már helyet kaphatnak), és

a figyelmet fordítsuk a meglévő rész kutatások szintetizálására, ezek publikálására.

A Stratégiai Programok tehát nem a kutatást, hanem az *eredmények összefoglalását és közzétételét finanszírozza*. Úgy gondolom, sikerült a programok helyét pontosan meghatározni az új finanszírozási rendszerben. Az OTKA az alapkutatásokat, a Széchenyi-terv a nagy kutatási programokat, a *Stratégiai Programok* pedig megrendelésre végzett rész kutatások összefoglalását és publikálását finanszírozza. Tehát *eredménycentrikus*. Az 50 000 példányban megjelenő Ezredforduló és a 2500-3000 példányban megjelenő könyvsorozat gondos terjesztése beteljesíti a célt, a program eléri közéleti-politikai hatását. (Csak zárójelben jegyzem meg: a Stratégiára fordított évi 105 millió forint nagyobb része kollégáink, azaz a szerzők, a szerkesztők zsebébe vándorol, kisebb része a publikálási költség. Tehát optimális a hasznosulás. A dologi kiadások és a piciny adminisztráció szinte elenyésző hányadot foglalnak el a költségvetésében.)

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Stratégiai Programok „hordták ki” az Akadémia belső kutatásfejlesztési programjait, az ökológiát, a vízgazdálkodást, az Alföld-kutatást, a kisebbségkutatást. Tehát a programok segítették az akadémiai *kutatóhelyek szerkezeti modernizálását is*.

A Programtanács javasolja a közgyűlésnek, hogy a programokat – változó tematikával és célkitűzéssel – folytassuk a 2002 és 2004 közti években. Álljon a következő három év munkájának középpontjában a monográfiaközpontú összegezek sora, részben új tematikákkal (talaj, Tisza-kutatás, szegényügy, munkanélküliség, mérnök és társadalom), részben a régi tematikák új megközelítésével (hungarikák az agráriumban, globalizáció és közgazdaság, egészségügy, magyar nyelv, informatika, környezetgazdálkodás, földtudomány). Összpontosítsunk *Magyarország hétkötetes leírására* (a magyar

föld, állat- és növénytakaró, település, gazdaságkodás, hagyomány, kultúra), amelynek kötetei reálisan 2002 és 2004 között láthatnak napvilágot. Remélem, hogy a Kárpát-medence föld- és vízrajzi viszonyait összefoglaló első kötetet a 2002. évi májusi közgyűlésen már kézbe adhatjuk. A Programtanács állást foglalt az *idegen nyelvű publikáció* megindítása mellett. Javaslom én is, hogy a közgyűlés foglaljon állást a Stratégiai Programok folytatásáról, hogy a Programbizottság, majd a Programtanács mielőbb kiadhassa a következő évekre szóló megbízásokat. Nemcsak azért javasoljuk ezt, mert eleget akarunk tenni a modern kutató társadalmi elkötelezettségének, hanem azért is, mert Akadémiánk pozícióját ilyen típusú programokkal tudjuk a leghatékonyabban erősíteni a társadalom és a politikai döntéshozók előtt. Költségvetési pozícióink meghatározásakor döntő szerepe van annak, hogy a képviselők (illetve beszédíróik) forgatják az akadémiai kiadványokat. Igen nagy hatása van annak, hogy a miniszterelnök a NATO-kötetet, a gazdasági miniszter *Vajda György* energiapolitikai kötetét lobogtatja a kezében, s a parlament ülésén azt mondja, nincs energiatörvény, ha nem készül el Vajda György kiváló monográfiája.

A közgyűlésnek számot adva az elmúlt fél év eseményeiről, meg kell említenem az *ökológiai kutatásokról* megjelent három kötetet, amely a magyarországi ökológus kutatók seregszemléje, és pontos képet ad arról, hol, ki, mivel foglalkozik az országban, illetve, hogy milyen feladatok várnak ránk, ha Magyarország ökológiai állapotát meg akarjuk őrizni. *Borhidi Attila*, *Berczik Árpád*, *Fekete Gábor*, továbbá azok, akik e kötetekben nem szerepelnek, így *Balogh János* és a többiek bizonyították, hogy e fiatal tudományág kinötte gyermekbetegségeit, a személyes torzsalkodásokat is magával hozó diszciplináris helykeresést. Itt kell említenem az új *Környezet- és természetvédelmi lexi-*

kon elkészültét, amely tavaszra jelenik meg *Láng István* szerkesztésében, s amelynek szerkesztőbizottságában *Somlyódy, Stefánovits, Fekete* és *Pantó* akadémikus, valamint jómagam veszünk részt.** Említenem kell a *Vizi E. Szilveszter* és *Bácsy Ernő* szerkesztésében megjelent *Egészségügy Magyarországon* című, nagy sikert aratott kötetet, a *nukleáris technológiáról* készített tanulmánykötetet, amelyben *Vértes Attila* szerkesztése mellett *Szathmáry Zoltán*, *Berényi Dénes*, *Marx György* akadémikusok kiváló tanulmányai kaptak helyet. Nagy visszhangra számíthat a *földtudományi kutatásokat* rendszerező három kötet is, amelynek első darabja *Meskó Attila* és *Ádám Antal* gondozásában az elmúlt hónapokban jelent meg.

Az elmúlt négy esztendőben 25 kötetet adtunk ki a fősorozatban, 11 kötet a *Műhelytanulmányok* sorozatban, és nyomdai előkészítés, illetve szerkesztés alatt van 15 benyújtott kötet kézírata. Kérem a közgyűlést, hogy a Programtanács kérésének megfelelően foglaljon állást a Stratégiai Programok folytatása mellett.

A millennium és Akadémiánk alapításának évfordulója

Nemzeti tanácsadó szerepünkhöz tartozott az is, hogy Akadémiánk – biztosítandó a közgondolkodásban a tudományosság jelenlétét – vállalja nemzeti közösségünk egészét aktuálisan foglalkoztató témák kidolgozását. Ezek közé tartozik részvételünk a *millennium megünneplésében*.

Emlékezhetnek tagtársaim, hogy a közgyűlésen is elmondottuk 1999. decemberében: mi magunknak kérjük a jogot és a lehetőséget, hogy a Magyar Tudományos Akadémiába egyesült kutatók elmondják a véleményüket a millennium megünneplésének mai és az évezredes magyar állam európai jelentőségéről. Célunk, mondtuk, *olyan*

** A kötet 2002 márciusában megjelent

nemzetkép, olyan reális múlt- és jövőkép kiformalása, amely segíti a társadalom egészének reális önismeretét. Segíti, hogy a mindennapi életben reálisan fogalmazzák meg egyén és közösség jövőjének programját. Emeljük ki őszinte tisztelettel azokat a nemzeti értékeinket, amelyek lehetővé tették az itt élő emberi közösségek megmaradását az elmúlt ezer esztendőben, és amelyek a 21. században is követhetőek a termelésben, a közéletben, a szociális és a kulturális életben. De tartsuk magunkat távol azoktól a görögötüzes nemzeti illúzióktól, amelyek az évfordulókon könnyen elfogják az ünneplőket, különösen, ha egy ilyen hányatott sorsú közösségről van szó, mint amilyen a magyar nemzet vagy a különböző etnikumokból összeállt magyar állampolgárok közössége.

Három dolgot vállaltunk: Akadémiánk rendezi a magyar állam megalapításának központi ünnepségét – ez, mint emlékezhettek – 2000. május 8-án Akadémiánk Dísztermében a köztársasági elnök, a miniszterelnök, a bíboros úr, állami és közjogi méltóságok és a politikai pártok képviselőinek jelenlétében történt. Az elnök előadását a televízió egyik műsora több alkalommal sugározta. A reális nemzeti önismeret erősítésének szolgálatában kiemelkedő teljesítmény a Történelmi Társulat akadémiai előadásorozata, amelyet a társulat elnöke, az Akadémia Past Presidentje, *Kosáry Domokos* szervezett és vezényelt, és amely a millenniumi program részeként folytatódik. Nyomatott formában a következő évek történet-szemléletének alapköve lehet. A História másfél éven át folyamatosan közölte a millenniummal kapcsolatos tudományos eredményeket.

Vállaltuk továbbá, hogy az Akadémia a 2000. év tudományos „nagyhetében” konferenciasorozatot tart, és e konferencián azt vizsgálja: miként vettek részt az egyes diszciplínák a magyar állam és a magyar társadalom megtartásában. Az osztályok alapos

munkájának köszönhetően a közgyűlési előadások nagyszerűen sikerültek, az ezekből megjelentetett kötetek első példányait tagtársaim már kezükbe kaphatták. Ez volt az első alkalom, hogy a 11 osztályt egyazon gondolatkör köré szerveződő, egységesen szerkesztett konferenciasorozatra lehetett bími.

Harmadik millenniumi vállalkozásunk: a Stratégiai Programokból kinőtt *Magyarország az ezredfordulón* című hétkötetes munka megindítása. 1997-ben, sőt már 1995-ben felmerült az az elképzelésünk, hogy a hazai középosztálynak a kezébe adjuk Magyarország részletes leírását. Kétszer is feladtuk ezt a tervünket, mert úgy éreztük, hogy kutatásszervezetünk nem képes a széles közönség számára érthető-élvezhető nyelven leírni Magyarország földtani, vízrajzi, légköri viszonyait; növény- és állatvilágát, emberi társadalmát, településszerkezetét, igazgatását, gazdálkodását, kultúráját. A 11 osztály képviselőiből összeállt millenniumi bizottság (no meg a Stratégiai Programtanács társelnökei, Enyedi és Láng akadémikusok) mégis kihajtotta belőlem a sorozatot. 2001-ben elkészült az első kötet – magam, mint szerkesztő és a kötet szerkesztő közötti udvarias, de elszánt viták közepette –, s remélem, hogy a májusi közgyűlésre napvilágot lát. Elkészült a kézirat, és előreláthatóan 2002 decemberére megjelenik a településszerkezet és demográfia, 2003-ra a növény- és állatvilág, valamint az igazgatás- és politikai szerkezet, 2004-ben a hagyomány, a kultúra és a gazdálkodás kötete.

Remélem, hogy a „*millenniumi hétkötetes*” és általában az Akadémia millenniumi szereplése nemcsak a jelenben, de a jövőben, vállalkozásaink utóéletével is kivívja a társadalom elismerését. Tanítványaimnak mindig mondom: az is érdem, ha valamit segítettünk jó irányba fejlődni, s ha *megakadályozzuk a baj kifejlődését*. Igaz, hogy az újságírók, no és a történészek is csak a botrá-

nyokból írják a napi krónikát és a nemzeti történetet, de mi, széchenyista gondolkodású kutatók tudjuk, hogy a *karbantartás* és a *megelőzés* sokkal fontosabb, mint a szélsőséges kitörések utólagos kezelése. Így értekelem én Akadémiánk szerepét a millennium megünneplésében.

Tisztelt Tagtársak!

A millennium évével esett egybe Akadémiánk alapításának 175. évfordulója. Akadémiánk önbizalmát erősíti, ha büszkén vállalja és értékeli a maga történelmét. A 175. évfordulót megünnepeztük, a 2001 novemberben tartott ülésszak eredményeit remélhetőleg a 2002 májusi közgyűlésünkön tagtársaim kezébe tudom adni. Azzal a céllal, hogy – mint beszámolóim elején mondtam – olvassuk egymás műveit. A konferenciasorozatot megelőzően kezdtünk hozzá az *Akadémiái életrajzi lexikon*hoz, amely az 1825 és 2000 között élt/élő akadémikusok (rendes, levelező, tiszteleti, külső, igazgatósági tagok) fényképes életrajzát teszi közzé. Óriási gyűjtőmunkát, idegőrlő szerkesztői vitákat és folytonos korrekciót kívánó munka ez. A szerkesztőbizottságban Beck Mihály, Kulcsár Kálmán, Méhes Károly, Ritoók Zsigmond, Szabadváry Ferenc akadémikusok, Kónya Sándor, Tilkovszky Loránt doktorok, valamint tanítványaim, Balogh Margit, Burucs Kornélia, Markó László, Pótó János vesznek részt. Remélem, a munkálatok télen lezáródnak és így 2002-ben a tagtársak könyvespolcra kerülhet az Akadémikusok életrajzi lexikonának három testes kötete.

A 175 év megünnepléséhez kapcsolódik az akadémiai *Tudománytár-kutatócsoport* létrehozása, amelynek feladata lesz az Akadémia történetére vonatkozó adattár összeállítása, karbantartása és egy nagyszabású, három kötetre tervezett *akadémiatörténeti dokumentumkiadvány* létrehozása. A csoport a Társadalomkutató Központ keretében a fejlesztési programok részeként kap helyet.

Etikai kérdések

Mindazon kérdésekben állást foglalunk, amelyek a társadalom részéről érkeznek hozzánk – ez is nemzeti tanácsadó szerepünkhöz tartozik. De *nem vagyunk pecsét-rakó intézmény*. Se a honfoglalás, se a gátak ügyében nincs „hivatalos” akadémiai álláspont. Csak az Akadémiában helyet foglaló bizottságok vagy kutatók álláspontjai. Semmiképpen nem engedhetjük meg magunknak, hogy az Akadémia ne foglalkozzon a *tudomány és a társadalom aktuális kérdéseivel*. Ezek közé tartoznak a tudomány mindennapjaink szerves részeként az elmúlt hónapokban újra és újra napirendre került, közgyűléseinket is foglalkoztató etikai kérdések.

A tudománynak része van a napi szükségleti cikkek előállításában, azok felhasználásával kapcsolatban joggal kérdeznek rá a tudomány felelősségére is. A tudományos eredmények felhasználásának etikai megítélése a kutatásszervezet, így Akadémiánk feladata is. Az Oppenheimer-ügy óta figyel a világ a tudomány eredményeinek felhasználásában az etikai szempontokra és a kutatók magatartására. Az etikai vitáknak már nemcsak a *fizikusok*, hanem a sokat emlegetett *génkutatók*, sőt *társadalomkutatók* munkája is tárgya lehet. (Emlékeztetem közgyűlésünket, hogy a 2000 májusi közgyűléshez kapcsolódóan a sajtó nyilvánossága előtt foglalkoztunk a genetika és génmanipuláció megítélésével.)

Az egész világ tudományosságát foglalkoztatják a tudomány etikai problémái. Az UNESCO a legutóbbi ülésén, néhány nappal közgyűlésünk előtt jelentette be: fontosnak tartja, hogy a kutatók maguk foglalkozzanak a tudomány és a tudományos eredmények felhasználásának etikai kérdéseivel. Hol tartunk mi ezen a téren?

Akadémiánknek van etikai bizottsága. Az elmúlt években alkalmam volt látni, hogy

ez a bizottság jól működik, a hozzá érkezett megkeresésekre körültekintő válaszokat dolgoz ki. Mégis úgy gondolom, hogy a közgyűlésnek *új feladatot* is kellene kijelölnie. Az etikai bizottság jelenleg arra van kárhoztatva, hogy *eljárési ügyekkel* foglalkozzon. Szerintem arra kéne felkérnünk a bizottságot, nem utolsósorban az általam igen sokra becsült elnökét, hogy válasszák el az eljárási ügyeket a valódi *tudományetikai* kérdésektől. A legutóbbi elnökségi ülésen, 2001. október 31-én, őszintén együttérezve az ott jelentést adó bizottság elnökével, azt a megjegyzést tettem, hogy kollégáink vélt vagy valós sérelmek kivizsgálását kérve számon a bizottságon és a tisztségviselőkön, amolyan panaszirodaként használják. Az eljárási ügyekkel degradáljuk a bizottságot. Úgy látom – mondtam –, hogy a világban viharadarak röpködnek az égen, Magyarországon pedig libák tocsognak a pocsoljában. Az etikai bizottság hónapokig foglalkozik a kollégák egymás elleni panaszleveleivel; üzleties, a miniszterelnökséget, az elnököt és a főtítkárt megjárta panaszaival.

Úgy gondolom, hogy etikai bizottságunkat bíztni kell arra: tűzzön napirendre – akár az elnökségi ülés, akár a közgyűlés napirendjére – tudományunk egészét, tudomány és társadalom viszonyát érintő etikai kérdéseket. Nem anyagi vagy céhen belüli veszekedések vádjai, hanem valóban a tudomány stratégiai szintű belső konfliktusai foglalják el gondolkodásunkat összejöveteleinken.

IV. A tudományos műhely

Akadémiánk, mint tudományos műhely konferenciákat rendez, szakbizottságokat tart fenn, folyóiratokat, könyveket jelentet meg, de mindenekeelőtt kutatóintézeti hálózatot működtet. A kutatóhálózatot az elmúlt években mindig kiemelten kezeltük, és az elnöki beszámolóokban minden évben igyekeztem szót ejteni az intézethálózat sorsáról.

Legutóbb 2001. október 26-án Martonvásáron, az intézetigazgatók értekezletén tekintettük át az intézethálózat jelenlegi problémáit. Mind az elnöknek, mind a főtítkárnak volt alkalma elmondani az akadémiai vezetés véleményét arról, miként érinti intézethálózatunkat a magyar tudománypolitikában az utóbbi esztendőben lezajlott iránymódosulás.

Az intézethálózat stabilitása

1996 decemberében kezdtünk hozzá az intézethálózat konszolidálásához, s elmondhatjuk, hogy sikerült megvédenünk. Ma nincs olyan politikai erő, amely megpróbálná elszakítani az intézethálózatot az Akadémiától. (Szinte minden kormányváltásnál akadtak olyanok, akik ezt megkísérelték. Elsősorban azok, akik az Akadémiában „feudális kiváltságokkal” bíró intézményt látnak.) Nekünk az a véleményünk, hogy az intézethálózat az Akadémia mellett van a legjobb helyen. A végrehajtó hatalomhoz rendelt intézetek ki vannak téve az egymást váltó kormányzati adminisztrációk újabb és újabb, rövid távú politikai törekvéseinek. Az egyetemek vagy karok pedig szükségszerűen a helyi autonómiák lokális szempontjaiból fogalmaznak meg feladatokat, esetleg preferenciákat. Szakigazgatásilag helyes volt, hogy a volt szovjet országokban a nagy nemzeti kutatóközpontokat az Akadémiához rendelték, a baj csak azzal volt, hogy az Akadémiát a politikának rendelték alá. Nagy kár – mondtuk az elmúlt években többször –, hogy a volt szocialista országokban – Csehországban, Lengyelországban, Romániában stb. – ezeket az intézethálózatokat hagyják tönkremenni. Arra hivatkoznak, hogy az 1950 és 1980 között kialakult kutatási preferenciák felváltására csak úgy van lehetőség, ha hagyják tönkremenni a régi struktúrákat, a régi preferenciák szerint kialakított és továbbélt intézethálózatot, vagy ha kiteszik a piac – mindenekeelőtt a termelés – igényeinek.

Meg kell állítani intézethálózatunk leépülését, vissza kell nyerni működőképességét, azaz konszolidálni kell – mondtuk 1996-ban. Ehhez mindenekelőtt az szükséges, hogy rendbe hozzuk az *alapfinanszírozást*, majd javítsuk a *bérvviszonyokat*, végül a *műszer-ellátást*. A közgyűlés régebbi tagjai közül sokan emlékezhettek, azt mondtuk: 1997–1999 legyen az alapfinanszírozás és a telephelyek rendbehozásának három éve, és indítsunk el bizonyos, az 1980–90-es években elmaradt fejlesztéseket. E programhoz a kormánytól három évre évi 600 millió forintot kaptunk. Azt mondtuk: a következő három év viszont legyen a bérrendezés ideje, 2000 és 2002 között újabb 1,8 milliárdos támogatást terveztünk.

A konszolidáció második szakasza részben teljesült azzal, hogy a kormány 2001-ben bérrendezést hajtott végre, aminek két eredménye is volt. Az egyik az, hogy a tudományos kutatók bére – különösen a fiataloké és a professzori szintű kutatóké – jelentősen emelkedett (ez az intézethálózatban 1,2 milliárd bértöbbletet jelentett), másik eredménye pedig az volt, hogy az akadémiai kutatóintézetek *kutatói besorolása* összhangba került az *egyetemi oktatókéval*, és a bérezési rendszerük is azonos lett.

A konszolidáció harmadik szakasza még hátra van. Az elmúlt években csak részben sikerült javítani a műszer-, különösen a közép-műszer-ellátást. Ha nem tudunk ezen változtatni, és nem pótoljuk az alapellátás 1999-2001-ben megállt javítását, akkor természettudományos intézeteink az alapkutatásokban nem lesznek képesek lépést tartani a világgal.

Az intézethálózat rendkívül eredményes. Intézeteink kutatói létszáma a magyarországi kutatóknak nem több mint 15-16 %-át teszi ki. Ugyanilyen arányú a költségvetési ráfordítás is. A mérhető tudományos eredményeknek azonban 30 %-a e hálózatban születik. Ez is mutatja, hogy az intézethálózat még

működőképes, és az Akadémia mellett jó helyen van. Vajon hogy néz ki belülről ez az intézethálózat?

A Konszolidációs Bizottság ezévi két értekezletén foglalkozott a bérrendezéssel, a fejlesztésekkel, és felvetette az intézethálózat napi életének eddig nem vizsgált részleteit. Ennek tárgyalására 2001 telén vagy 2002 tavaszán kerítünk sort.

Tulajdonosi, feladatállítói számonkérés

Az intézethálózat *tulajdonosi* jogait az Akadémia gyakorolja, ilyen minőségében kötelessége biztosítani az alapellátást, és lehetősége, hogy feladatállítóként jelenjen meg. Hogyan jelenik meg az intézeti mindennapokban az Akadémia feladatállító szerepe? Az Akadémia, mint az intézet „gazdája” kinek a révén állít az intézet elé feladatokat? Ezt a szerepet elvben a tudományos osztályoknak kell betölteniük. De betöltik-e? Mit tesz az intézetek tudományos tanácsa? Működnek-e egyáltalán a tudományos tanácsok, és ha igen, milyen eszközeik vannak arra, hogy az intézeteken *számonkérjék* észrevételeik megfogadását? Gazdája-e az intézeteknek az AKT?

Mindenekelőtt *kutatásszervezeti, szakigazgatási és működési kérdések merülnek fel!* Van-e összhang például az intézetek szakmai feladatait állító *osztályok* és az intézetek működését felügyelő AKT között? Milyen az elszámoltatás, a számonkérés az Akadémián?

Két jól működő főosztályunk, a Természettudományi és Társadalomtudományi Főosztály közmegelegedésre látja el szakigazgatási feladatait. Ám képes-e a mostani szervezet a piacgazdaság körülményei között közvetíteni a piac kihívásait az akadémiai intézeteknek? Vagy fordítva, képes-e ez a szervezet megjeleníteni a vállalkozói társadalom előtt az intézeteinkben rejlő kutatási erőit? (Zárójelben jegyzem meg: nemcsak a termelési szféra, hanem a kiadói szféra figyelmének felkeltését is fontosnak tartjuk. Nemcsak a természetkutató, hanem a tár-

sadalomkutató intézetekről is beszélve.) Nem kellene-e maguknak az intézeteknek kialakítaniuk azt a *menedzsmentet*, amely professzionálisan foglalkozik az intézethálózat értékeinek hasznosításával, és nem vár a központi adminisztráció vagy a központi PR ilyen tevékenységére? Felkészültek-e intézeteink – egy részük bizonyosan – arra, hogy az európai uniós pályázatokhoz megkívánt külföldi pályázótársakat találjanak Európa nyugati felén?

Mindezekre a kérdésekre választ kérésünk. Ezért foglaltunk úgy állást, hogy 2002 tavaszára készüljön el egy *helyzetjelentés* az akadémiai intézethálózatról, amely egyrészt rögzíti, hogy a konszolidáció következtében mennyit nyert az intézethálózat, másrészt megfogalmazza, milyen megoldatlan konfliktusok vannak még a hálózatban. Szükséges ez azért is, mert a közgyűlés által kiküldött Konszolidációs Bizottság megbízatása 2002-ben lejár, ám ajánlatos volna, hogy a közgyűlés a következő években is változatlan gondossággal foglalkozzék az intézethálózattal.

V. A finanszírozási rendszer reformja

Kedves Tagtársaim!

Az állam újraelosztó szerepének meghatározása a rendszerváltást megélt országokban még kialakulatlan. Ezekben az években dől el, hogy a teljes állami tulajdonból a piacgazdaságra áttérő volt szocialista országokban melyik szektor mekkora állami támogatást tud kiharcolni magának. A „legbiztosabb pénz” az adófizetők pénze, ennek újraelosztásakor sokan szeretnének biztos pozíciókat szerezni maguknak.

A tudomány különösen kiszolgáltatott helyzetben van. A korábbi 100 %-os állami finanszírozás helyett az állam a költségek felét is alig vállalja. Ahhoz pedig, hogy piacképessé formáljuk kutatásszervezetünket, *idő kell* és olyan *piac*, amely igényli a hazai K+F-rendszer szolgáltatásait. Márpedig ilyen

piac még nem alakult ki. Tehát – mondtuk 1996 decemberében – nálunk az államnak átmenetileg nagyobb terheket kell vállalnia, mint a fejlett tőkés országokban. Különösen az alapellátás szinten tartásában kell a költségvetésnek közreműködnie, mert megfelelő telephely, megfelelő alapfizetés és megfelelő műszerezettség nélkül intézeteink nem tudnak piacképesen pályázni és megbízásokat szerezni. Ezért beszéltünk arról, hogy az alap-, a feladat- és a projektfinanszírozás ideális 33-33-33 %-os arányát számításaink *szerint 10 év alatt* lehet fokozatosan elérni. Elképzelésünk az volt, hogy az állam ebben az átmeneti 10 esztendőben elsősorban tulajdonosi kötelezettségeinek, azaz az alap- és feladatfinanszírozás biztosításának tegyen eleget (ami hozzávetőlegesen a költségek 66 %-át teszi ki). Eközben ösztönözze a kutatói társadalmat a projektekre eső harmadik harmad elnyerésére. 1996-ban ezzel indítottuk el a finanszírozási reformot.

Az alapelvek azonban 1998-ban a kormányváltással változtak. A tudományra fordított költséghányad 1999-ben és 2000-ben visszaesett, majd most, 2001-2002-ben ismét hirtelen emelkedett.

Az 1999-ben hozott döntés értelmében a tudományra fordított összegek nominális értéke 2001-től ismét emelkedett, de a finanszírozási rendszerben *szervezetátalakítás* jött létre. Jelentősen emelkedett a kutatói bér, ahogy erről szóltam, és hirtelen megnőtt a *projektfinanszírozásra* fordított állami összeg is. A projektfinanszírozási részarány ugrásszerű növekedésének hatását 2001 második felében tudjuk először felmérni, s – befejezőként – röviden szólnom kell arról, mit hozhat az új finanszírozási rendszer a tudományos műhelyekben.

A növekedés szerkezetváltása

A ráfordítás növekedése bizonyított. Bármit mondanak is erről a parlamenti vitákban egyik vagy másik oldalon, a kezembem tar-

tott számadatok a következőről beszélnek. 1995-ben a tudomány költségvetési támogatása a mélypontra került, az 1990-től egyre gyorsuló hanyatlás megállíthatatlannak látszott. 1997-ben a tudománypolitikai reform megindulásakor több mint 30 %-kal nőtt a ráfordítás, 1998-ban 28 %-kal, 1999-ben további 21 %-kal. 2000-ben megtorpanás következett, a növekedés mindössze 13 %-os volt. 2001-ben a tervezett növekedés 17,5 milliárd, 2002-ben pedig további 19 milliárd forint. Ha képzeletben grafikonra vetítjük az 1996–2002 közötti ráfordítást, akkor azt látjuk, hogy 1997–98-ban megindul a növekedés, 1999–2000-ben visszaesik, majd 2001–2002-ben ismét felveszi az 1997–98-as évek vonalát. Ha az ígért támogatások megvalósulnak, a tudományra fordított összegek az 1996. évi 23,6 milliárd forintról 2002-ben 101,6 milliárd forintra emelkednek. Ez áll a kétéves költségvetési tervben. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az Akadémia részesedése a tudományra fordított költségvetés abszolút összegéből ma 2,4-szer nagyobb, mint 1996-ban volt. A költségvetés növekedésének az Akadémia kétségtelenül nyertese volt, mert a neki jutó tartsány az egyetemekhez és egyéb intézményekhez képest – ma többszöröse az 1996 éviének.) A statisztika másik pozitívuma: 2000-ben először esett meg, hogy a teljes ráfordítás összegében a nem költségvetési ráfordítás 50 % fölé került. Tehát most kezd megmutatkozni a piaci gazdasághoz való igazodás eddig lappangó pozitív tendenciája.

Nem kívánok – mint ahogy a korábbi években sem szándékoztam – számháborúsdit játszani a GDP százalékaikról, ahogy ezt a politikai pártok teszik. Vagyis nem kívánok vitába bocsátkozni arról, hogy a „sok is mindig kevés”, s hogy ekkora GDP-növekedés mellett még hány további tizedszázalékkal lehetett volna emelni a tudományra fordított összegeket. (Azért sem folytatok ilyen számháborút, mert – ahogy ezt elnökségi ülésen

és egy alkalommal, 1997-ben a közgyűlésen is bemutattam – a GDP-számításnak a világ különböző részein különféle technikái vannak, és sajnos igen könnyű manipulálni e módszerek alkalmazásával. A GDP tudományra fordított hányadának meghatározása helyett a hirtelen emelkedés tényének tulajdonítok nagy jelentőséget.)

Nem titkolhatom, hogy az elégedettség mellett jelentős viták is vannak közöttünk részben a bérreformról, részben a projekt- és alapfinanszírozás viszonyáról, illetve az új rendszer bürokráciájáról. Éppen csak jelezni szeretném a közgyűlésnek e viták alaptéziseit.

Bérreform

A 2001. évi béremelés mind az egyetemen, mind a kutatói szférában óriási előrelépés. 1997 februárjában, a Tudománypolitikai Kollégiumon tettük az első javaslatot a közalkalmazotti szférán belül a kutatói bérek beállási szintjének emelésére, és javasoltuk, hogy az egyetemi oktatói és a kutatói bérek között ekvivalenciát teremtsünk. (Talán emlékeznek még néhányan, hogy annak idején a kutatóintézeti alaphérek 40 %-kal voltak alacsonyabbak az egyetemi fizetéseknél.) Az oktatói és a kutatóhálózati munkahelyek közötti átjárhatóság első feltételeként jelöltük meg a bérszínvonalbeli ekvivalencia létrehozását. Az akkor, 1997-ben kiszámolt bértömeget a kormány nem tudta előteremteni, ezért fokozatos bérreformot helyezett kilátásba, mondván: a kutatói bérhierarchia csúcsán elhelyezkedő néhány ezer főnek – akkor tervezetten 5000 főnek – ad relatív emelkedést Széchenyi-professzúra, illetve akadémiai doktori tiszteletdíj formájában.

A 2001. évi bérrendszer elsősorban az idősebb – a professzor korú – és a kezdő kutatóknak hoz javulást. Következetes harcot kellett folytatni azért, hogy az akadémiai és a doktori tiszteletdíjak ne olvadjanak el a béremelés során. Többen érveltek úgy: legyen magas a professzori bér, és akkor nincs

szükség akadémikusi, doktori tiszteletdíjra. Én ezzel soha nem értettem egyet, mert számomra e tiszteletdíjak a meritokrácia *tiszteletdíjai*, nem pedig bérkiegészítések. Végül az a kompromisszum született, hogy nem szakadtunk el a minimálbér-alaptól, de az 1996. évi 100 %-os minimálbér helyett az akadémikusi és a doktori illetmény alapja a minimálbér 80 %-a. Megítélésem szerint ez még mindig jóval több, mint amit bérreformtárgyalásaink kezdetén elérni reméltünk. Biztosnak látszó ígérvény van a kezünkben, arra, hogy 2002 januárjától a tiszteletdíj 7-szer, illetve 9-szer 40 ezer forintra emelkedik.

Gondot okoz az is, hogy a *közalkalmazotti bérszála* besorolási kategóriái igen meglevők, az intézetek *garantált kutatói létszámai* pedig kötöttek. A költségvetésből ezért csak a közalkalmazotti bérminimumot tudjuk előteremteni. Így következett be, hogy ugyanakkora fizetést kap egy 20 éve kandidátusi fokozatot szerzett kolléga, mint egy fiatal PhD-s. Sőt, ha az eddigi nomenklatúrában az idősebbnek volt némi előnye, a mostani rendszer még azt is elveszi. Hiszen ha az idősebb kolléga elérte tudományos fokozata bérminimumát, akkor ő gyakorlatilag már nem részesülhet fizetésemelésben. Az intézetek ezért csak a saját bevételeikből tudják differenciáltan bérezni a dolgozóikat.

Látni kell azt is, hogy legkiszolgáltatottabb, de még aktív kutatók, a *nyugdíjasok* helyzetét sem tudjuk megoldani. Márpedig azt tartjuk egészséges kutatói műhelynek, amelyben az *egymást követő generációk együtt dolgozhatnak*. Egyébként is őszintén valljuk, hogy a mi hivatásunk azért a legnagyobb, mert az ember élethossziglani munkára van „ítélve”, tehát akár életünk utolsó éveiben is értékelhető teljesítményt csíholhatunk ki magunkból.

A 2001. évi bérrendezés során jelentős belső bérfeszültségek is keletkeztek Akadémiánkon a *köztisztviselői* és a *közalkalmazotti* réteg között. Személyesen a miniszter-

elnöknek és a kancelláriaminiszternek köszönhető, hogy Akadémiánk tisztviselői – másfélszáz ember – megmaradhattak a köztisztviselői körben, és ezzel nem remélt, óriási fizetésemelés kedvezményezettjei lettek. Kétségtelen, hogy a *központi hivatalban dolgozó köztisztviselői kar és a kutatóintézet menedzsmentje között elfoglaltságban nincs különbség*, míg fizetésben majdhogynem *duplájára nőtt a távolság köztük*. Egy intézetigazgató vagy az intézeti titkárságon dolgozók ugyanúgy ledolgozzák a napi sok órát a tudomány adminisztrációjában, mint a köztisztviselők. Az ellentmondást a magam részéről úgy oldottam fel, hogy azt mondtam: a megoldás nem a tisztviselői kar besorolásának és így fizetésemelésének visszatartása. A megoldás csak az lehet, hogy a kutatói szférában a kutatással és tudomány-szervezéssel foglalkozó menedzsment, mindekenélőtt az intézetigazgatók, az igazgatóhelyettesek és a gazdasági vezetők központi pótlékait emeljük. Ezen a fórumon is szeretném elmondani, hogy a tudományos bérrendezés és a tiszteletdíjak ügyében az említett kormánytisztviselőkön kívül két akadémikusunk, *Hámori József*, a TTPK elnöke és *Pállinkás József* – korábban államtitkárként, most pedig miniszterként – az első perctől következetesen képviselte a minőségbarát és az *akadémiai szempontokat*.

Nagy gondunk a nem tudományos munkakörben foglalkoztatott munkatársak béremelésének elmaradása. Nemcsak a természetkutató, ún. kísérleti intézetekben teher a laboránsok, a titkársági adminisztráció alulfizetettsége, legalább ekkora gond a társadalomkutató intézetek adminisztrációjának szégyenteljes bérezése. Főtitkár úrral elhatároztuk, hogy az Akadémia belső erőforrások átcsoportosításával igyekszik az adminisztratív dolgozók bérét egy jelentősnek mondható összeggel emelni, ezzel a tervezett országos közalkalmazotti béremelés arányát 15-20 %-ra kiegészíteni. Tárgyalásokat foly-

tattunk és írásos ígérettel is bírunk arra vonatkozóan, hogy a bérrendezés korrekcióját még 2002-ben elkezdjük. A kormánnyal folytatott tárgyalás eredményeként ígértünk van arra, hogy az intézetek igazgatási adminisztrációjának, valamint a nem tudományos dolgozók béremelésére a 2002. évi pótlólagos költségvetési korrekcióban bizonyos összeget kapunk. Ez természetesen csak remény és ígéret, a jó szándék kifejezése. Még fontosabb, hogy – az ígéretek szerint – a 2002 februárjában megkezdődő 2003. évi költségvetési tárgyalásokon a bérrendezési törekvéseknek előnyt ad mind az Akadémia vezetése, mind a kormányzat.

Projekt- és alapfinanszírozás

Utaltam arra, hogy viták vannak a finanszírozás belső szerkezetéről, és utaltam arra is, hogy a magam részéről kitaratok az 1997 decemberében a közgyűlésen is ismertetett álláspontom mellett: tíz évre és gondos finanszírozási stratégia kialakítására van szükség ahhoz, hogy elérjük a világszerte optimálisnak tartott egyharmad-egyharmad-egyharmad arányt az alap-, a feladat- és a projektfinanszírozásban. Közben ki kell alakítani a diszciplína-financezírozás nyugaton már bevált normatíváit: meghatározni, hogy mely intézetek, illetve diszciplínák piacorientáltak, s azok arányosan kisebb költségvetési támogatást kapnak. Eközben össze kell állítani a lényegében teljesen költségvetési finanszírozásból élő intézetek és diszciplínák listáját. A nyugati kutatóintézetek ilyen alapelvek szerint működnek.

A kormányzati adminisztrációban dolgozó tagtársaink és barátaink a 2001. és 2002. évi költségvetés emelését béremelésre, és főképp projektfinanszírozásra kívánták fordítani. Létrehozták az öt nagy nemzeti kutatási programot, és kialakítottak egy nagy összegű műszertámogatási projektet. A program- vagy projektfinanszírozás hatékonyságát senki sem vitatta és magam sem vita-

tom. De kockázatosnak tartom, hogy a projektfinanszírozást egyik pillanatról a másikra ilyen arányban emeljük, miközben az alapfinanszírozást és a kutatói létszámot az eddigi szinten hagyjuk. *A rossz állapotban lévő intézethálózat – mondtuk – nem tudja majd felszívni és igazán hatékonyan felhasználni a hirtelen megnőtt projektpénzeket.* A vita kompromisszummal végződött: az intézetek ún. alapfinanszírozási hányadát is be lehet vonni a pályázatokba, tehát műszer- és intézetfenntartási költségeket is el lehet számolni. A vita továbbra is tart, de a magam részéről azt tartom alapkérdésnek, hogy *van szétosztható pénz*, és az elosztás alapelvein lehet vitatkozni.

Nem titkoljuk azokat a vitákat sem, amelyeket az új finanszírozási rendszernek az intézetekre, tanszékekre gyakorolt hatásáról folytattunk. Az én érvelésem a következő: ha a ráfordítás növekedése ennyire egyoldalúan projektközpontú lesz, akkor intézeteink előbb-utóbb projektfüggőek lesznek. Mivel nincs megoldva az intézetek alapfinanszírozása, az intézet- és tanszékvezetők kénytelenek belenyugodni, hogy minden munkatársuk külső projektfinanszírozások után futkos. Már most is ott tartunk, hogy ha a Széchenyi-program pénzeit valóban megkapjuk, intézeteink jelentős részében a projektfinanszírozás aránya eléri a 40-50 %-ot. Akkor pedig az intézeteink *atomizálódnak, a nagy diszciplináris vállalkozásokra nem marad erő.* Épp azokat a vállalkozásainkat nem tudjuk teljesíteni, amelyekre *az intézeteket, mint tudományos műhelyeket sok évtizeddel ezelőtt létrehívták.* Az intézetek így műhelyekből alkotóházakká válnak. Márpedig *alkotóház és műhely* – két eltérő típusú intézmény.

Az új rendszer bürokráciája

Viták folynak közöttünk az új rendszer adminisztrációjáról. A miniszter úr államtitkárként még támogatta azt az elképzelést, hogy az

öt nagy program a maga évi 6 milliárd forintjával kerüljön át az országos autonómiához, az Akadémiához. Hasonlóan működött volna, mint az OTKA, azzal a különbséggel, hogy az Akadémia a működtetését saját adminisztrációjával vállalta volna, ezzel akadémiai titkársági reformot is végrehajthattunk volna. Nem ez történt. Politikai döntés volt, hogy a programok adminisztrációja a tárcánál maradjon. Az adminisztrációt most a volt OMFB apparátusa látja el. Ezzel az első vitakérdésünk eldőlt.

Nincs lezárva az a vita, amely arról folyik, szükség van-e olyan *bonyolult finanszírozási-bürokratikus* rendszerre, amilyent kialakítottak. Tapasztalt kutatósszervezők mondják, számításokat kellene végezni arra vonatkozóan, mennyivel nagyobb az 1 forintba vetített adminisztrációs költség ma, mint az elmúlt 10 évben, vagy bármikor az 1980-as években. A projektek elnyeréséhez olyan részletességű űrlapokat kell kitölteni, amelyek a tudományos kutatásban csak mosolygást kiváltó tervezhetőséget feltételeznek. Rendben van, vigyázni kell az adófizetők pénzére, de azt már a szovjet tervgazdaság történelméből tudjuk, hogy a tervek túlbürokratizálása formálissá teszi a beszámolást és magát a beszámolást. Joggal vetik fel, hogy a műszaki tudományokban elfogadott tervezhetőség elveit kéri számon mind az élettudományokon, mind a társadalomtudományokon. De nincs megválaszolva az a kérdés, milyen tapasztalatok birtokában vannak azok, akik 2-3 évre előre, hónapokra lebontva kérnek elvárt és behajtható kutatási eredményeket.

Az itt felsorolt vitapontok valós témái a közöttünk folyó eszmecsereknél. Szeretném jelezni, hogy mind az Oktatási Minisztérium, mind a Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégium tagjai tisztában vannak e problémák valós voltával, és az új vezetés felismerte a korrekcióképesség fontosságát.

A kincstári optimizmus veszélye, korrekciós tervek

Az oktatási miniszter úrral 2001 szeptemberében megállapodtunk egy új szervezet kialakításában. Az oktatási miniszter, az OTKA elnöke, az OMFB elnöke, az Akadémia elnöke és – az én javaslatomra – az illetékes államtitkárok rendszeres tárcaközi értekezletet tartanak, hogy feltárják a felsőoktatásban és a kutatóhálózatban felmerülő tudománypolitikai és finanszírozási kérdéseket. Az első értekezleten megállapodás született arról, hogy a 2003. évi tudományos költségvetés irányelveinek kialakításakor kiemelt helyet adunk az intézeti és tanszéki alapfinanszírozási források emelésének, újtárra indítunk egy kutatóhálózati-tanszéki műszerprojektet, és felmérjük, hogyan alakulnak az Európai Unió pályázatok feltételei a kutatóhálózatban. Abban is megállapodtunk, hogy nyilvánosságra hozzuk az 1999 óta fokozatosan növekvő Európai Unió befizetések adatait, hogy végre világosan lássuk, van-e alapja annak az optimizmusnak, amely bennünket az 1999., illetve 2000. évi első uniós pályázatok sikere láttán eltöltött, amikor hat akadémiai intézet nyert el nagy összegű pályázatot az uniós fórumon. Csakhogy 1999 óta mindegyre emelkednek az évi befizetési összegek, amelyeket az állami költségvetésből kell kigazdálkodni. Szeretnénk azt is látni, hogy így közvetve, nemzetközi pályázatok révén mely szférákat, mely diszciplínákat finanszíroz kiemelten az állami költségvetés. Hiszen az uniós pályázatokon egyelőre csak nagyon is meghatározott diszciplínák vehetnek részt. Egyáltalán, milyen formában történik e pénzek visszanyerése? Nehogy a kincstári optimizmust a valósággal szembesülve kincstári pesszimizmus váltsa fel.

Kedves Kollégák!

Féléves beszámolómat a vászonra kivetített vázlat utolsó mondatával zárom: „a vezetés *a helyén van*”. A főtitkár és a főtitkárhelyettes úrral, a Vezetői Kollégiummal rendszeresen foglalkozunk korrekcióképességünk feltételeivel. Tisztában vagyunk azzal, hogy nincsenek általános receptek. Az egész közép-európai és magyar gazdasági és szellemi élet az átmenet korát éli, amelyben a bátor *újat akarásnak* kell karöltve járnia a *fontolgató értékmegőrzéssel*. Azzal is tisztában vagyunk,

hogy nem tudunk minden esetben tökéletesen megfelelni azoknak az elvárásoknak, amelyekkel Önök viseltetnek velünk szemben, és azoknak az elvárásoknak sem, amelyeket mi állítunk magunk elé.

Köszönöm figyelmüket

Elhangzott a Közgyűlésen 2001. november 5-én délután. Délelőtt a kibővített Közgyűlés tudományos ülésszakon ünnepelte a Tudomány Napját, ott az elnök *Szeptember 11-e és a tudomány*, (Megjelent: Ezredforduló, 2002. 1. sz. 3–11. old.) *Maróth Miklós*: *Az Iszlám* címmel tartott előadást.

